

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК ТУШУНЧАСИ, УНИНГ БЕЛГИЛАРИ ВА УМУМИЙ ТАВСИФИ

Ахмедов Сарвар Халандарович

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура Академияси

мустақил изланувчиси

e-mail: akhmedovsarvar0088@gmail.com

e-mail: s.axmedov@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7593395>

ARTICLE INFO

Received: 21th January 2023

Accepted: 30th January 2023

Online: 31th January 2023

KEY WORDS

Оиладаги зўравонлик, шахсга қарши ноқонуний куч ишлатиш, калтаклаш, зўрлаш, мажбур қилиш, таъсир кўрсатиш, ўз ҳукмронлигини ўтказиш, жисмоний ёхуд руҳий азоб бериш.

ABSTRACT

Мазкур мақолада муаллиф оиладаги зўравонлик тушунчаси, унинг белгилари ва умумий тавсифини ёритган.

Муаллифнинг қайд этишича Бугунги кунда дунё ҳамжамиятида оиланинг барқарорлигини ривожлантиришнинг асосий омили саналади. Миллий генофонд мамлакатни иқтисодий-ижтимоий ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, у шунингдек мудофаа қобилиятини ҳам мустаҳкамлашга хизмат қилади. Оиладаги муҳит эса кўп жиҳатдан унда туғилиб, вояга етган потенцияал “келажак эгалари”ни тайёрлашга замин ҳозирлайди. Бироқ, оила институти объектив ва субъектив омиллар туфайли охирги йилларда бироз таназзулга юз тутмоқда. Бунини бир жинслилар никоҳига рухсат берилишидан бошлаб оиладаги носоғлом муҳитнинг пайдо бўлиши, оилаларнинг “криминал марказ”га айланиши билан ҳам изоҳлаш мумкин.

Шунингдек, қасддан одам ўлдириш жинояти аксарият ҳолларда маиший жанжаллар натижасида келиб чиқмоқда ҳамда оила доирасида содир этилмоқда. Жиноят қонунчилигида қасддан одам ўлдириш энг оғир жиноят эканлиги назарда тутилса оиладаги зўравонликларнинг олдини олиш масаласи нақадар долзарб эканлиги кўринадди.

Оиладаги зўравонлик шахсга қарши ноқонуний куч ишлатиш, калтаклаш, зўрлаш, мажбур қилиш, таъсир кўрсатиш, ўз ҳукмронлигини ўтказиш каби белгилар орқали ифодаланади. У асосан жисмоний ёки руҳий кўринишда бўлиши мумкин. Руҳий зўравонлик эса кўп ҳолларда кўрқитиш (бир шахсни

иккинчи бир шахс томонидан қўрқитиб бўйсундириш, ўзини кўрсатиш ёхуд ўзига қарам қилиш) шаклида ифодаланади. Руҳий зўравонлик асабийлашишнинг маҳсули бўлиб, бир шахсни қўрқитиб ўзига бўйсундириш, унинг “ихтиёрига зид” ёки “тарбиялаш” мақсадларида қўлланилиши ҳам мумкин. У айбдорга унинг қариндошлари ёки яқин кишиларига нисбатан бевосита қўлланилишида намоён бўлади. Жиноят ҳуқуқи нуқтаи назаридан ҳар хил оғирлик даражасида баданга шикаст етказиш, калтаклаш ва бошқа жисмоний куч ишлатишни жисмоний зўравонлик деб баҳолаш лозим. Олиб борилган таҳлил натижасида “оиладаги зўравонлик” тушунчасига муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган ҳамда оиладаги зўравонликни жиноий қилмиш сифатида криминализация қилишга оид таклиф ишлаб чиқилган.

Бугунги кунда дунё ҳамжамиятида оиланинг барқарорлигини таъминлаш ҳар бир мамлакат генофондини ривожлантиришнинг асосий омили саналади. Миллий генофонд мамлакатни иқтисодий-ижтимоий ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, у шунингдек мудофаа қобилиятини ҳам мустаҳкамлашга хизмат қилади. Оиладаги муҳит эса кўп жиҳатдан унда туғилиб, вояга етган потенцияал “келажак эгалари”ни тайёрлашга замин ҳозирлайди. Бироқ, оила институти объектив ва субъектив омиллар туфайли охириги йилларда бироз таназзулга юз тутмоқда. Буни бир жинслилар никоҳига рухсат берилишидан бошлаб оиладаги носоғлом муҳитнинг пайдо бўлиши, оилаларнинг “криминал марказ”га айланиши билан ҳам изоҳлаш мумкин.

БМТнинг 1989 йил 20 ноябрдаги Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясига мувофиқ “болаларга нисбатан амалга ошириладиган ҳар қандай ҳаракат (ҳаракатсизлик) биринчи навбатда, унинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилмоғи лозим”лиги алоҳида қайд этилган¹. БМТ маълумотларига кўра, оила доирасида жиноятлар содир этилишининг асосий сабабларидан бири мазкур муҳитда, яъни оилада, қариндошлар тоифасига кирувчи шахсларнинг ўзаро назорат қилиниши етарлича эмаслиги, оилалар ва унинг аъзолари ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари лозим даражада муҳофаза қилинмаётганлиги, оилада зўравонлик билан боғлиқ жиноят содир этилганда жиноятчи шахсига оид маълумотлар латентлиги даражасининг юқорилиги² ушбу турдаги жиноятларга қарши курашиш долзарблигидан далолат беради.

¹ www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml

² <https://www.un.org/ru/observances/parents-day>

Мамлакатимизда оила институтининг кўп асрлик тарихга эгалиги, унинг жамиятнинг асосий бўғини ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга эканлигидан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасида оиладаги зўравонликларнинг олдини олишда жиноят-ҳуқуқий воситаларни қўллаш самарадорлигини ошириш, оиладаги зўравонликнинг профилактикасида фуқаролик, ижтимоий-иқтисодий ҳамда мулкый ҳуқуқларини таъминлаш борасидаги муаммоларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этишнинг назарий ва амалий асосларини ишлаб чиқиш нақадар долзарб вазифа эканлиги аён бўлади.

Статистик маълумотларга қараганда 2020 йилда республика миқёсида 62 081 та жиноятлар қайд этилган бўлиб, 100 минг аҳолига нисбатан ўртача 182,4 тадан тўғри келган. 2020 йилда қайд этилган қотиллик жиноятларнинг ҳар учинчиси (143 таси, 35,2%), оғир тан жароҳати етказиш жиноятларининг 192 таси (20,5%) оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилган.

Шу билан бирга, оилавий низоларга ўз вақтида барҳам берилмаганлиги оқибатида 14379 та оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликлар содир этилиб, уларнинг аксарияти яъни 50,5 фоизи (7 264 таси) Тошкент, Бухоро, Самарқанд ва Фарғона вилоятлари ҳиссасига тўғри келади. Энг ачинарлиси, ўз жонига қасд қилиш ҳолатларининг ҳар олтинчиси айнан ўз вақтида ҳал этилмасдан қолган оилавий келишмовчиликлар боис содир этилган.

Оғир шароитда яшаётган аёлларнинг муаммолари ҳал этилмаслиги оқибатида 2020 йилда 5 774 нафар хотин-қизлар 5 520 та жиноят содир этган.

Хусусан, оила-турмуш доирасида тазйиққа учраган хотин-қизларнинг 14 774 нафарига “ҳимоя ордери” берилган бўлса, шундан 317 та ҳолатда маъмурий ва жинсий жавобгарликка тортилган³.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги берган маълумотларга кўра тазйиқ ва зўравонликка учраган хотин-қизларга расмийлаштирилган ҳимоя ордерларининг 13658 нафари жисмоний, 106 нафари жинсий, 234 нафари иқтисодий, 18777 нафари руҳий зўравонлик ва 7174 нафари тазйиқ қурбони бўлган. Шунингдек, хотин-қизларнинг тазйиқ ва зўравонликдан аксарият ҳолларда оилада жабр кўрганлиги диққатга сазовор.

Жумладан, 2021 йилда расман қайд этилган ҳолатлардан 34330 нафари оилада, 3557 нафари кўчада, 917 нафари жамоат жойларида, 427 нафари иш жойларида, 67 нафари таълим муассасаларида содир этилган⁴.

Бундан ташқари, 2021 йилда кўриб чиқилган оилавий зўравонлик билан боғлиқ жиноят ишлари жами 1568 тани ташкил этади. Ушбу жиноят ишлари доирасида жами 1692 нафар шахс жавобгарликка тортилган. Шунингдек, мазкур жиноятлардан 1617 нафар шахс жабрланувчи сифатида эътироф этилган бўлса, уларнинг 1184 нафарини

³ Олий Мажлис Сенатининг ўн учинчи ялпи мажлисида Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларнинг профилактикаси ҳолати тўғрисидаги 2020 йил якуни бўйича ахборотидан, <https://yuz.uz/>. 2021 йил 12 март.

⁴ Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирлигининг 2022 йил 20 майдаги №26/5/2668-сонли хати

ёки 73%ни аёллар, 433 нафарини ёки 26%ни эркеклар, 20 нафарини ёки 1%ни вояга етмаганлар ташкил этади⁵.

Тадқиқотчиларнинг қайд этишича, қасддан одам ўлдириш жинояти аксарият ҳолларда маиший жанжаллар натижасида келиб чиқмоқда ҳамда оила доирасида содир этилмоқда⁶. Жиноят қонунчилигида қасддан одам ўлдириш энг оғир жиноят эканлигини назарда тутсак оиладаги зўравонликларнинг олдини олиш масаласи нақадар долзарб эканлиги намоён бўлади.

Мустақиллик йилларида республикамизда жиноят-ҳуқуқий воситалар билан оилани ҳамда унинг аъзоларининг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш, инсон ҳаёти олий қадрият эканлигини кафолатлаш юзасидан туб ислохотлар ўтказишга алоҳида аҳамият берилиб, қатор мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, “оила” институти конституциявий норма сифатида қайд этилганлиги, жиноят қонунчилигида оилага қарши жиноятлар сифатида алоҳида қилмишлар учун жинойий жавобгарлик белгиланди.

Шунингдек, 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида ҳам “жамиятда хотин-қизларга тазйиқ ва зўравонликка нисбатан муросасизлик муҳитини яратиш, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш, оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган хотин-қизларга ижтимоий-ҳуқуқий, психологик ёрдам кўрсатиш, уларни манзилли қўллаб-қувватлаш⁷” белгиланганлиги мазкур соҳани тадқиқ этиш зарурати мавжудлигидан далолат бермоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг туб моҳиятида инсон ва унинг манфаатлари устувор ҳисобланади, кўзланган мақсадга эришишда ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланган оиланинг ўрни эса беқиёсдир.

Жамиятдаги ҳар қандай иллатга қарши курашни оиладан бошласакки уни илдизи билан қуритиш мумкин. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида мувофиқ, оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга.

Конституциянинг 26-моддасида эса, ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилган⁸.

Зўравонликнинг кримнологик тавсифи, сабаби, шарт-шароитлари, табиати, ижтимоийлиги ва белгилари ҳақида жиноят-ҳуқуқий ва кримнологик адабиётларда турлича тушунчалар берилган. Бир қатор илмий ва юридик адабиётларни таҳлил этиш ҳамда умумлаштириш шуни кўрсатмоқдаки, фанда ҳанузгача “зўрлик” ва “зўравонлик”ка оид ягона тушунча мавжуд эмас. Гарчи, “зўрлик” ва “зўравонлик” тушунчаларига турли соҳа мутахассислари томонидан эътибор қаратилган бўлсада, бу ҳақида ягона тўхтамга келинмаган.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2022 йил 30 майдаги №07/13-6500-177-сонли хати

⁶ Абзалова Х.М. Одам ўлдиришга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва кримнологик жиҳатлари. Юридик фанлар доктори (Doctor of Science) диссертацияси автореферати. –Т., 2020. – Б.19.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. <https://lex.uz/acts/20596>

Аввало, зўрлик ишлатиш – ижтимоий-ҳуқуқий тушунча⁹. Зўрлик – бирор кишининг иккинчи бир кишини зўравонлик, жисмоний куч ишлатиш йўли билан хўрлаши, жабр-зулм қилиши¹⁰ ёхуд шахснинг конституция билан кафолатланган шахсий дахлсизлиги бузилишига сабаб бўладиган, бир шахснинг иккинчи бир шахсга нисбатан жисмоний ёки руҳий таъсир ўтказишидир¹¹.

Баъзи бир адабиётларда зўрлик – бирор кишининг иккинчи бир кишига нисбатан зўрлик қилиши, куч ишлатиш йўли билан зўрлаши, жабр-зулм қилиши сифатида келтирилган. У инсонни жисмоний ва маънавий зўрлаш ёхуд жабр-зулм қилиш шаклида намоён бўлади¹².

Оиладаги зўравонлик шахсга қарши ноқонуний куч ишлатиш, калтаклаш, зўрлаш, мажбур қилиш, таъсир кўрсатиш, ўз ҳукмронлигини ўтказиш каби белгилар орқали ифодаланади. У асосан жисмоний ёки руҳий кўринишда бўлиши мумкин. Руҳий зўравонлик эса кўп ҳолларда кўрқитиш (бир шахсни иккинчи бир шахс томонидан кўрқитиб бўйсундириш, ўзини кўрсатиш ёхуд ўзига қарам қилиш) шаклида ифодаланади. Руҳий зўравонлик асабийлашишнинг маҳсули бўлиб, бир шахсни кўрқитиб ўзига бўйсундириш, унинг “ихтиёрига зид” ёки “тарбиялаш” мақсадларида қўлланилиши ҳам мумкин. У айбдорга унинг қариндошлари ёки яқин кишиларига нисбатан бевосита қўлланилишида намоён бўлади. Жиноят ҳуқуқи нуқтаи назаридан ҳар хил оғирлик даражасида баданга шикаст етказиш, калтаклаш ва бошқа жисмоний куч ишлатишни жисмоний зўравонлик деб баҳолаш лозим.

Жисмоний таъсир кўрсатувчи зўравонлик ҳаракатлари қаторига, бизнинг фикримизча, инсон баданига куч билан таъсир қилишнинг ҳар қандай усули, яъни зарба беришда ифодаланмайдиган хатти-ҳаракатларни ҳам киритиш лозим. Масалан, сочдан тортиш, қўлни оғритиб ушлаш, тананинг бирор қисмини қисиш, оғриқ бериш, итариб юбориш ва ҳ.к.

Зўравонликлар жумласига қийноққа солиш, яккалаб қўйиш, иродага қарши ҳаракат қилишга мажбурлаш ёки ундаш, ушлаб туриш, зўрлаш, тегажоғлик қилиш, таҳқирлаш ва хўрлаш кабиларни киритиш мумкин.

Бизнингча, “оиладаги жиноий зўравонлик деганда оиланинг бир аъзоси томонидан бошқа аъзосига нисбатан жисмоний ёки руҳий таъсир кўрсатиш ёхуд қўллаш билан кўрқитиш орқали унинг ҳаёти, соғлиғи, эркинлигини, жинсий дахлсизлиги, шаъни, қадр-қиммати ва қонун билан муҳофаза қилинадиган бошқа дахлсиз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига тажовуз қилиш орқали ўз ҳукмронлигини ўтказишга қаратилган хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизлик”ни тушуниш лозим.

Бу борада Қ.Пайзуллаев “зўрлик ишлатиш орқали содир этиладиган жиноятлар деганда, зўрлик мақсадга эришиш воситасигина эмас, балки жиноят мотиви ҳам, элементи ҳам бўладиган жиноий қилмишлар тушунилади”¹³, деб таъкидлайди.

⁹ Шестаков Д.А. Семейная криминология: Криминофамилистика. – СПб.: Юридический центр пресс, 2003. – С. 175.; Алауханов Е.Х. Криминология: Учебник. – СПб.: Юридический центр пресс, 2013. – С. 236.

¹⁰ Ўзбекистон юридик энциклопедияси. –Т., 2009. – Б. 199.

¹¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. –Т., 2002. – Б. 47.

¹² Юридик энциклопедия. – Т., 2001. – Б. 171.

¹³ Пайзуллаев Қ.П. Зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар. – Тошкент, 2009. – Б. 13.

Оиладаги зўравонликнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи мазкур турдаги зўравонлик ёки оила-турмуш доирасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг жиноят-ҳуқуқий жиҳатдан қандай квалификация қилинишига боғлиқ.

Маълумки, юридик жавобгарлик ичида жиноий жавобгарлик бошқа турдаги жавобгарликдан нисбатан оғирлиги ҳамда судланганлик мақоми билан фарқ қилади. Бу эса, шахснинг жиноий жавобгарликка тортилиши унга нисбатан таъсирчан давлат мажбурлов чораси қўлланилишини тақозо қилади. Шу жиҳатдан қаралганда оиладаги зўравонлик ҳам майда маиший низолардан тортиб оила-турмуш доирасидаги маъмурий ҳуқуқбузарлик, ҳатто жиноятга ҳам олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида 42 та ўринда “зўрлик” тушунчаси қўлланилган бўлса, шундан 2 та ҳолатда (98 ва 106-моддаларда) “ғайриқонуний зўрлик” атамасидан фойдаланилган. Мазкур 2 та ҳолат ҳам кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати билан боғлиқ.

Зўрлик тушунчаси билан боғлиқ яна бир муаммо унинг қасддан содир этиладиган ва эҳтиётсизлик орқасидан содир этиладиган қилмишларга алоқадорлиги юзасидандир. Бу борада ҳам олимлар ўртасида ягона ёндашув мавжуд эмас. Жумладан, А.В.Наумов, зўрлик тушунчасини кенг талқин қилиш тарафдори сифатида, зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар қаторига эҳтиётсизлик орқасидан одам ўлдиришни ҳам киритган ва бу ёндашувни тўла қўллаб-қувватлаган¹⁴.

Бироқ, мазкур қараш Қ.Пайзуллаев томонидан танқид қилиниб, зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар эҳтиётсизликдан эмас, балки қасддан содир этилади¹⁵, деган фикрни илгари суради. Шунингдек, бу фикр Л.Сердюк томонидан қўллаб-қувватланади, унинг фикрича, айбнинг эҳтиётсизлик шаклида содир этиладиган жиноятлар учун зўрлик хос эмас¹⁶. С.Ниёзова¹⁷ ҳам шундай ёндашувни маъқуллайди.

Бизнингча ҳам зўрлик тушунчаси фақат қасддан содир этиладиган қилмишларга нисбатан қўлланилади. Зотан, бирор шахсга зўрлик ишлатиб, унга зўрлик ишлатилаётганини билмаслик мумкин эмас. Шахс, албатта, қилмишининг ижтимоий хавфлилик хусусиятини англайди ва шундай қилмишни содир этишни истайди.

Юқорида қайд этилганидай, ЖКнинг 98-моддасига кўра, жабрланувчи томонидан қилинган ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат, шунингдек унинг бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли тўсатдан юз берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш жиноят, деб баҳоланади.

А.Отажоновнинг қайд этишича, ғайриқонуний зўрлик – уриш, дўппослаш, баданга шикаст етказиш, жисмоний куч ишлатиш, номусга тегиш ва кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатини келтириб чиқариши мумкин бўлган бошқа шу каби ҳаракатларда

¹⁴ Наумов А.В. Уголовно-правовое значение насилия. / В кн. Насильственная преступность/ Под ред. Кудрявцева В.Н. и Наумов А.В. – М.: Бек, 1997. – С. 58.

¹⁵ Пайзуллаев Қ.П. Зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар. – Т., 2009. – Б.18.

¹⁶ Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. – М., Юрлитинформ, 2002. – С.14.

¹⁷ Ниёзова С.С. Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик назарияси: Монография. – Т.: ТДЮИ, 2011. – Б. 12.

ифодаланиши мумкин¹⁸. Шунингдек, Б.Тугельбаева зўрликни қонуний ва жиноий турларга ажратишни таклиф қилган¹⁹.

Назаримизда, зўрлик тушунчасининг жиноят-ҳуқуқий моҳияти унинг ғайриқонуний қилмиш эканлигини кўрсатади. Шундай экан, зўрлик сўзидан олдин унинг ғайриқонуний эканлигига урғу беришнинг зарурати мавжуд эмас. Ўз навбатида, мазкур ҳолат қонунчилик техникаси қоидаларига зиддир. Мазкур масалада ЖКнинг 55-моддасида тўғри ечим берилган. Яъни, ушбу моддада “жабрланувчининг зўрлик, оғир ҳақорат ёки бошқача ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли вужудга келган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида жиноят содир этиш” жазони енгиллаштирувчи ҳолат эканлиги қайд этилган.

Оиладаги жиноятлар деганда оилада унинг бир аъзоси бошқа аъзоларга қарши содир этувчи жиноятлар тушунилади. Бунда эр-хотин ўртасидаги муносабатлар юридик жиҳатдан қонунийлаштирилган ёки қонунийлаштирилмаганлиги аҳамиятга эга эмас.

Оилада ҳар хил (ғаразгўйлик, жинсий ва бошқа) жиноятлар содир этилади. Бироқ уларнинг орасида бир оила аъзоси бошқа оила аъзосига нисбатан зўрлик ишлатиб содир этадиган жиноятлар, шу жумладан фарзандкушлик ҳамда болаларга қарши бошқа жиноятлар кўпчиликни ташкил этади.

Оиладаги жиноятлар замирида, одатда, оила аъзолари ўртасидаги ички жанжал ёки оила аъзолари ва у яшайдиган муҳит ўртасидаги жанжал ётади. Бугунги кунда оиладаги жиноятлар орасида хотинга (эрга) қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар ва фарзандкушлик айниқса муфассал ўрганилган.

Маълумки, жиноят қонунчилигида “оиладаги зўравонлик” жинояти мавжуд эмас. Юқорида қай этилганидай оиладаги зўравонлик бу ижтимоий-ҳуқуқий тушунча ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий муаммо.

Оилада зўравон шахс хатти-ҳаракатларини жиноят-ҳуқуқий жиҳатдан баҳолаганда асосан қуйидаги жиноятлардан бири билан қилмишни квалификация қилиш мумкин: қасддан баданга оғир (104-модда), ўртача оғир (105-модда) ёки енгил (109-модда) шикаст етказиш, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш (106-модда), қийнаш (110-модда), ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш (112-модда), жиноий равишда ҳомила тушириш (аборт) (114-модда), аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (115-модда) хавф остида қолдириш (117-модда), номусга тегиш (118-модда), жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш (119-модда), аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (121-модда), вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни, ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (122-123-моддалар), никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (125¹-модда), тиланчилик қилиш (127¹-модда), одам савдоси (135-модда), аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (136-модда) ва бошқ.

¹⁸ Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм: Дарслик. / Р.Кабулов, М.Рустамбаев, А.Отажонов ва бошқалар. / Масъул муҳаррир: Ш.Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. – Б. 50.

¹⁹ Тугельбаева Б.Г. Проблемы предупреждения преступного насилия в отношении женщин: Монография. – Бишкек, 2003. – С. 19.

Шу ўринда, статистик маълумотлар таҳлиliga эътибор қаратсак. Ўзбекистон Республикаси Олий суди берган маълумотларга кўра 2021 йилда кўриб чиқилган оилавий зўравонлик билан боғлиқ жиноят ишлари жами 1568 тани ташкил этади. Ушбу жиноят ишлари доирасида жами 1692 нафар шахс жавобгарликка тортилган. Шунингдек, мазкур жиноятлардан 1617 нафар шахс жабрланувчи сифатида эътироф этилган бўлса, уларнинг 1184 нафарини ёки 73%ни аёллар, 433 нафарини ёки 26%ни эркеклар, 20 нафарини ёки 1%ни вояга етмаганлар ташкил этади²⁰.

Уй баъзан кўчага қараганда ҳам хавfli ва латентлик даражаси юқори бўлиши мумкин. Ўтган йили дунё бўйича 87 мингга яқин хотин-қиз ўлдирилган. Улардан 50 минг нафари уйдаги зўравонлик қурбони бўлган.

БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси, 2008 йил 7 январдаги “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳамда 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ижроси самарадорлигини, таъсирчанлигини ошириш, шунингдек, уйдаги зўравонликка оид жиноятларни олдини олиш ва оилавий зўравонликлардан жабрланганларни ҳимоя қилиш мақсадида киритилмоқда.

2022 йил 5 март кунги йиғилишда Президент Ш.Мирзиёев “Одамлар кўрқсин, Ўзбекистон шароитида аёлга қўл кўтариш, тазйиқ ўтказиш ман этилади, деган қарорни қилинганлар” – деб таъкидлаганлар.

2020 йилда қотиллик билан боғлиқ ҳар учта жиноятдан биттаси (143 та) ҳамда баданга оғир жароҳат етказиш билан боғлиқ жиноятларнинг 192 таси оилавий келишмовчилик оқибатида юз берган.

Ўз уйида зўравонликка дуч келган аёлларнинг 14774 нафарига ҳимоя ордери берилганига қарамай атиги 317 та ҳолатдагина айбдорлар маъмурий ва жиноий жавобгарликка тортилган.

Олий Мажлис Сенатининг жорий йилнинг 19 март куни бўлиб ўтган навбатдаги ялпи мажлисида 2021 йилда тазйиққа учраган хотин-қизларнинг 39 минг 343 нафарига ҳимоя ордери берилганлиги кўрсатилган. Бу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан юқори кўрсаткич бўлиб, аёллар йиллар давомида “латент” бўлиб келган қилмишлар ҳақида тегишли органларга мурожаат қилишни бошлаганлигидан далолат беради.

Бироқ, ҳозирда ҳимоя ордери олган аёл реабилитация марказига жойлаштириляпти, лекин зўравон шахс билан ишлаш механизми етарли даражада самарали йўлга қўйилмаган.

Аксарият ҳолларда, уйдаги зўравонлик, агар жабрланувчи ариза билан мурожаат қилса, ЖК 109-моддаси билан квалификация қилинади. Айбдор жарима тўлаш билан қутулади ва ЖК билан мустаҳкамланган жазонинг мақсади амалда таъминламайди.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2022 йил 30 майдаги №07/13-6500-177-сонли хати

Шу билан бирга, оиладаги жанжал асосан оғир ижтимоий аҳволдан, ишсизликдан келиб чиқишини инобатга олиб, мазкур жиноят санкциясида жарима ва мажбурий жамоат ишлари жазосини белгилаш мантиқсиз ҳисобланади. Шу сабабли “Уйдаги зўравонлик” жинояти санкциясида жарима ва мажбурий жамоат ишлари жазолари назарда тутилмаган ҳамда амалдаги ЖК 109, 110, 105, 104-моддалари санкциясидан оғирроқ жазо муддатлари белгиланган.

Шу жиҳатдан, юқорида келтирилган рақамлар, назаримизда оилада содир этиладиган жиноятлар учун алоҳида жавобгарликни криминализация қилиш зарурати мавжудлигини кўрсатмоқда.

Шунга кўра жиноят қонунчилигида оиладаги зўравонлик учун жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш, бу турдаги жиноятларнинг содир этилишининг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексини “Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар” учун жавобгарликни белгиловчи V бобини қуйидаги мазмундаги норма билан тўлдириш таклиф этилади:

123¹-модда. Оиладаги зўравонлик

Оиладаги зўравонлик, яъни эр (хотин) ёки собиқ эр (хотин) ёхуд эр-хотиндек яшаган (яшаётган) бошқа шахсни муттасил равишда қийнаш ёхуд баданига енгил шикаст етказиш –

уч йилгача иш ҳақидан ушлаб қолиш ёхуд беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша қилмишлар:

1) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;

2) айбдорга аён бўлган оғир аҳволдаги шахсга нисбатан содир этилган бўлса, – беш йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Бундан ташқари, қайд этилган таҳлиллардан келиб чиқиб, “оиладаги зўравонлик” тушунчасига қуйидагича таъриф бериш таклиф қилинади:

“Оиладаги зўравонлик – шахс (эр, хотин ёки фарзандлар ёхуд оиланинг бошқа аъзолари)нинг хоҳиш-иродасига қарши қасддан муайян ҳаракатни амалга оширишни ифодаловчи қонунга зид жисмоний, руҳий ёки жинсий характердаги мажбурлашдан иборат ҳаракат”.

Мазкур таклифлар оиланинг ижтимоий-маънавий аҳамиятини ошириш, бу соҳадаги содир этиладиган жиноятлар учун жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш ҳамда ижтимоий адолатнинг тикланишига хизмат қилади.

References:

1. www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml
2. <https://www.un.org/ru/observances/parents-day>
3. Олий Мажлис Сенатининг ўн учинчи ялпи мажлисида Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларнинг профилактикаси ҳолати тўғрисидаги 2020 йил якуни бўйича ахборотидан, <https://yuz.uz/>. 2021 йил 12 март.

4. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирлигининг 2022 йил 20 майдаги №26/5/2668-сонли хати
5. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2022 йил 30 майдаги №07/13-6500-177-сонли хати
6. Абзалова Х.М. Одам ўлдиришга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар доктори (Doctor of Science) диссертацияси автореферати. –Т., 2020. – Б.19.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ–60-сон “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
8. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. <https://lex.uz/acts/20596>
9. Шестаков Д.А. Семейная криминология: Криминофамилистика. – СПб.: Юридический центр пресс, 2003. – С. 175.; Алауханов Е.Х. Криминология: Учебник. – СПб.: Юридический центр пресс, 2013. – С. 236.
10. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. –Т., 2009. – Б. 199.
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. –Т., 2002. – Б. 47.
12. Юридик энциклопедия. – Т., 2001. – Б. 171.
13. Пайзуллаев Қ.П. Зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар. – Тошкент, 2009. – Б. 13.
14. Наумов А.В. Уголовно-правовое значение насилия. / В кн. Насильственная преступность/ Под ред. Кудрявцева В.Н. и Наумов А.В. – М.: Бек, 1997. – С. 58.
15. Пайзуллаев Қ.П. Зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар. – Т., 2009. –Б.18.
16. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. – М., Юрлитинформ, 2002. – С.14.
17. Ниёзова С.С. Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик назарияси: Монография. – Т.: ТДЮИ, 2011. – Б. 12.
18. Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм: Дарслик. / Р.Кабулов, М.Рустамбаев, А.Отажонов ва бошқалар. / Масъул муҳаррир: Ш.Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. – Б. 50.
19. Тугельбаева Б.Г. Проблемы предупреждения преступного насилия в отношении женщин: Монография. – Бишкек, 2003. – С. 19.
20. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2022 йил 30 майдаги №07/13-6500-177-сонли хати